

SOCIALINIS KOMPROMISAS KAIP TEISINIO ĮSTATYMO POŽYMIS

Doktorantas Darijus Beinoravičius

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 97
Elektroninis paštas dabein@ltu.lt

Pateikta 2001 m. spalio 15 d.

Parengta spausdinti 2002 m. rugsėjo 6 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto dekanas docentas dr. Juozas Žilys ir šio fakulteto Teisės filosofijos katedros docentas dr. Vytautas Šlapkauskas

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojami šiuolaikinio įstatymo turiniui keliami socialiniai reikalavimai. Ypač plėtojamas socialinio kompromiso įtvirtinimas įstatymuose. Įstatymas turi atsižvelgti į visų socialinių grupių interesus, kuriuos tas įstatymas koku nors būdu paliečia, nes socialinis kompromisas yra visų socialinių grupių darnos ir koegzistencijos pagrindas, viena iš svarbiausių priemonių teisiniams įstatymams kurti, socialiniams prieštaravimams spręsti bei visų gerovei garantuoti. Straipsnio tikslas – plėtoti socialinio kompromiso įtvirtinimo įstatymuose problemas, jas įvertinti ir ieškoti optimalių jų sprendimo teorinių ir praktinių priemonių ir būdų.

Socialinio kompromiso įtvirtinimo įstatymuose analizė neišvengiamai susiduria su teisės ir politikos problema rengiant teisinius įstatymus. Dabartinis laikmetis verčia naujai pažvelgti į šį santykį. Keičiantis teisės sampratai teisės įtaka politiniams procesams turi susilaukti daugiau dėmesio ir šios problemos turi būti labiau plėtojamos. Konstatuojama, kad teisė, kuri netapatinama su bet kuria įstatymų leidėjo valia, įgijusia įstatymo formą, turi daryti įtaką politiniams sprendimams teisinėse valstybėse. Todėl šiai formai turi būti keliami įstatymo turinio reikalavimai, kuriuos įgyvendina juridinė technika. Pastaroji kaip procedūra pripažįstama viena iš svarbiausių sąlygų, galinti įstatymams suteikti turiningumo garantijų. Aptariama juridinės technikos ir sociologijos sąsaja, kuri per politiką teisei suteikia dinamikos, pasireiškiančios ieškant socialinių interesų ir stabilumo įtvirtinant socialinį kompromisą įstatymuose.

Teisinio įstatymo sampratos raida

Teisinė valstybė, reikalaujanti valdžios galias saistyti įstatymu ir visur teigdama turinio primatą, nuolat kelia klausimą, koks turi būti įstatymas, kurio viršenybės reikalaujama. Įstatymus skirstyti turinio požiūriu į „teisingus“ ir „neteisingus“ pradėjo antikinės Graikijos filosofas Platonas. J. Locke'as įstatymus skirstė į „prigimtinus“ ir „pilietinius“. Lietuvoje teisinė mintis ypač suklestėjo XVI a. A. Volano, M. Lietuvio ir A. Goštauto darbuose. Jų mintys ir šiandien stebina savo aktualumu įstatymų turinio vertinimo požiūriais. Pasak A. Volano, „[įstatymai yra tokia jėga, kuri minią sulydo į vieną tautos kūną <...> jie kuriami tam, kad individai galėtų naudotis savo gėrybėmis, nevaržydami vienas kito laisvės“ [1, p. 145]. Lietuvoje jau XVI a. buvo siekiama civilizuoti laisvę saiko ir įstatymo sąvokomis sekant pažangia Antikos tradicija, kurią šiuolaikinės teisinės valstybės koncepcija išrutuliojo į socialinio kompromiso sąvoką.

Įsigalint pozityvizmui, pradedant naujaisiais amžiais, T. Hobbes'u ir baigiant XIX bei XX a. teoretikais J. Austinu, H. Kelsenu, H. H. Hartu, teisė apibrėžiama kaip suvereno įsakymas, skirtas vykdyti, o ne svarstyti ir vertinti. Tokiomis nuostatomis sumaniai pasinaudojo totalita-

riniai režimai, kuriems įsigalėjus įstatymų kompromisas tapo nebe problema: kokią elgesio taisyklę politinė valia paversdavo įstatymu, tokia teisė ir būdavo. Tačiau demokratinėse valstybėse teisės kompromisas yra daugiau objektyvus – jį lemia ne valdžios norai, bet visuomenės interesai. Atkūrus nepriklausomybę grįžtama prie Lietuvos teisinės minties palikimo, kuriame daug dėmesio skirta socialinių interesų derinimo, kompromiso įtvirtinimo įstatymuose problemoms – analizuojami M.Riomerio, P.Leono ir kitų garsių teisininkų darbai. Kuriant teisinio įstatymo ir teisinės valstybės koncepcijas daug prisidėjo prof. habil. dr. A. Vaišvila, kuris pažymi, kad teisinis įstatymas – tai valstybinės valdžios suformuluota, privaloma bendro elgesio taisyklė, atitinkanti prigimtines (konstitucines) žmogaus teises ir išreiškianti priešingų interesų kompromisą [1. p. 343]. Socialinis kompromisas yra būtina teisinio įstatymo sąlyga.

Tačiau ne tik teisės praktikoje, bet ir teorijoje pasigendama dėmesio šiai ypač aktualiai temai, todėl šio pobūdžio problemą būtina plėtoti. Jau visuotinai pripažįstama, kad įstatymų leidėjas kuria elgesio taisykles, kurios savo turiniu privalo neprieštarauti prigimtinėms žmonių teisėms. Visa tai įpareigoja toleruoti skirtingus socialinių grupių interesus ir įtvirtinti kuriamo įstatymo teisės normoje socialinį kompromisą.

Teisinis įstatymas dar prieš įstatymo išleidimą įstatymų leidėją įpareigoja metodiškai vertinti teisės normos turinį, t. y. ar elgesio taisyklė teisių ir pareigų pusiausvyrą išreiškia kaip būtiną socialinio kompromiso sąlygą. Teisiniame įstatyme socialinio kompromiso užprogramavimas pačioje teisės normoje yra viena iš svarbiausių užduočių ir yra reikšmingiausias teisinio įstatymo požymis.

Šiame darbe pirmiausia pabrėžiamas įstatymų socialinių interesų kompromiso įtvirtinimas. Kiti teisinio įstatymo požymiai vertinami tik netiesiogiai, tiek, kiek yra susiję su įstatymų socialinio kompromiso įtvirtinimo teisiniame įstatyme problemomis. Plėtojant socialinio kompromiso teisiniame įstatyme temą straipsnyje taip pat remiamasi prancūzų teisės doktrinos patirtimi šioje srityje.

Socialinio kompromiso reikšmė teisiniame įstatyme

Įstatymais reguliuojant svarbiausius socialinius reiškinius visada daromas poveikis visuomenei: arba įsivylia kompromisas, t. y. įstatymas atitinka visuomenės lūkesčius, arba sukuriama konfliktas. Tarp kompromiso ir konflikto yra tarpinių kompromiso santykių būvių. Įstatymų turinį dažnai lemia šie tarpiniai būviai. Siekiant, *kad įstatymas neaštrintų interesų konflikto, būtina, kad jis įtvirtintų asmenybės, socialinių grupių ir valstybės interesų kompromisą. Priešingų interesų kompromisu siekiama vienodo veiksmingumo sąlygomis saugoti konstitucines įvairių socialinių grupių žmogaus teises.*

H. J. Bermanas knygoje „Teisė ir revoliucija“ pabrėžia, kad ankstyvajame istorijos tarpsnyje Europos žmonėms teisė – kaip ir menas, mitas bei religija – visų pirma buvo ne būdas taikyti normas kaltei apibrėžti ir sprendimui priimti, ne priemonė žmonėms atskirti vienas nuo kito, o veikiau **būdas žmones susieti, sutaisyti** [3].

Teisės paskirtis nepasikeitė ir šiandien, tačiau pakito jos būdai ir priemonės valstybės ir visuomenės kontekste. Socialinio kompromiso perkėlimas į įstatymus svarstant klausimus, koks turėtų būti įstatymas, jo atsiradimo mechanizmas, yra vienas iš aktualiausių teorinių ir praktinių teisės uždavinių. Įstatymas turi atsižvelgti į visų socialinių grupių interesus, su kuriais tas įstatymas kaip nors susijęs; jis skirtas švelninti tų interesų priešpriešą, ją lyginti abipusėmis nuolaidomis. Socialinis kompromisas pripažįstamas viena iš svarbiausių priemonių teisiniams įstatymams kurti. Įstatymų leidėjas, kurdamas teisės normas, turi žinoti, kokių socialinių grupių interesus tiesiogiai ar netiesiogiai šis įstatymas palies, kuri iš tų grupių tokiu įstatymu labiausiai suinteresuota ir kuri jam oponuos [1, p. 340].

Socialinio kompromiso įstatymuose įtvirtinimas yra teisinės valstybės, o ne „socialinio karo“ (G. Richard) valstybės garantas. „Socialinio karo“ valstybės požymių daugiau ar mažiau yra visose socialinėse grupėse [2]. Pavyzdžiui, vyrų ir moterų lygių galimybių problema, gamintojų ir vartotojų, tėvų ir vaikų santykiai ir panašiai. „Socialinis karas“ visuomenę supriešina ir kartu silpnina.

„Socialinio karo“ valstybės įstatymuose nefiksuojamas socialinių grupių interesų kompromisas, todėl stiprėja priešingų interesų konfliktas, vienos grupės interesai persveria kitos grupės interesus. Tokioje valstybėje nekeliama teisinio įstatymo problema, įstatymų turinys nevertinamas teisių ir pareigų pusiausvyros atžvilgiu, todėl bet kokio turinio elgesio taisyklei suteikus įstatymo formą įstatymas lyg savaime tampa „teisinis“: teisėtumas tarsi suponuoja teisingumą. Tokiu atveju nebegalima paaiškinti, kas yra teisingumas, teisingumo klausimas nebekeliamas.

Eiti nuo „socialinio karo“ teisinės valstybės link sudėtinga, nes „socialinio karo“ valstybės, kaip ir teisinės valstybės, požymių sąrašas nėra baigtinis, o problemos kinta. Žmonija, įtvirtindama kompromisą, nuo „socialinio karo“ visada pereina prie susitarimo ir taip tampa humaniškesne. Taip įsivyrėja pusiausvyra tarp asmeninių interesų ir socialinių poreikių. Šią pusiausvyrą įgyvendina teisė, kuri tampa svarbia sąlyga pereinant nuo „socialinio karo“ valstybės į visuomenę, kurioje vyrauja susitarimas.

Teisė ir politika teisinio įstatymo leidyboje

Socialinė valstybė savo politika užtikrina visuomenės gerovę, nes ji vadovaudamasi teise privalo veikti visuomenės interesais. P. *Clastres'as* studijoje „Visuomenė prieš valstybę“ teigia, kad civilizuota visuomenė galėjo atsirasti tik esant valstybės apsaugai [4]. Valstybė savo politika privalo vienodai saugoti visų žmonių teises, todėl visi turi teisę reikalauti vienodo dėmesio bei pagarbos savo teisėms. Socialinis kompromisas kyla kaip būtina priemonė teisingumui įgyvendinti. Politinė valdžia įpareigojama atstovauti skirtingų socialinių grupių interesams, įtvirtinti tų interesų kompromisą.

Politikos ir teisės atribojimas tiesiogiai priklauso nuo teisės sampratos. Vieni autoriai politiką laiko aukščiau už teisę, todėl teisė yra formali, ji įstatymų turiniui ir politikai nebekelia reikalavimų, teisei vadovauja politika – valdžios valia. Kiti autoriai teisę laiko aukščiau už politiką, todėl politika tarnauja socialinių grupių interesams, įtvirtina kompromisą. Be abejo, pirmieji autoriai galvoja daugiau apie pozityviają, o antrieji – daugiau apie prigimtinę teisę.

Ydinga tokia praktika, kai valstybės politinė valdžia sprendžia, kokių įstatymų reikia visuomenei, o ne kokie įstatymai subręsta visuomenėje. Teisės, o ne įstatymo viršenybės pripažinimas įpareigoja įstatymų leidybą paklusti teisės principams, suteikia įstatymų leidėjui ne tik teises, bet ir pareigas.

Įstatymų leidyba yra viena iš sudėtingiausių valdžios vykdomų procedūrų¹. Pripažinus ne politikos, o teisės viršenybę įstatymų leidybos procese ypač aktualus tampa teisės ir politikos santykis, nes įstatymų leidybos procese susiduria ir teisė, ir politika, kyla politikos ir teisės santykio problema: politika nekuria teisės, nes teisė atitinkamai įpareigoja politiką.

Įstatymų leidybos supratimas nėra vien tik teorinės reikšmės klausimas, bet ir svarbus praktikoje, nes yra susijęs tiek su politika, tiek su teise. Netgi pozityviuoju požiūriu (pripažinus politikos primatą prieš teisę) kyla probleminis teisės ir politikos santykio klausimas: kas realiai yra didesnis įstatymų leidėjas – ar Seimo nariai, kurie numato vykdyti reformą, ar teisininkai, kurie parengia įstatymo tekstą ir jį derina su galiojančia teisės sistema? Ar tik Seimo nariai – politikai formuoja šalies politiką? Ar teisėjas, t. y. teisininkas, skiriantis bausmes, parenkantis alternatyvios bausmės rūšį bei dydį arba atleidžiantis nuo bausmės vykdymo, neprideda prie politikos (baudžiamosios) formavimo? Pasak J. *Carbonnier*, *teisėjo nuostata visada yra daugiau ar mažiau politika*. Prancūzų teisininkas G. *Braibant'as* straipsnyje apie įstatymų leidybą įstatymo leidėją laiko politikos mitologine figūra. Anot jo, „paprastai teisininkai dažniausiai suformuoja įstatymų leidėjo ketinimus ir valią. Iš tikrųjų įstatymo leidėjas yra tik sprendimo priėmėjas“ [5, p. 23].

¹ Šiame straipsnyje valdžių padalijimo problema neaptariama, nes Lietuvos teisės literatūroje ši tema plačiai vertinama dr. J. Žilio, dr. E. Jarašiūno ir kitų Lietuvos mokslininkų darbuose, logiškai grindžiama habil. dr. prof. A. Vaišvilos mintis, kad teismai nėra valdžia mūsų teisinėje sistemoje, nes jie tik vykdo įstatymo leidėjo valią, neturėdami savarankiškos valdžios arba kitų valdžių kontrolės galių, nors reikia pažymėti, kad tokia idėja propaguojama ir kitų mums artimų teisinių sistemų šalių konstitucinės teisės doktrinos. Dėl minėtų priežasčių straipsnyje apsiribojama į teisę ir politiką pažvelgti siauresniu, bet nauju aspektu – kaip į juridinį reiškinį.

Formaliai teisę atskirti nuo politikos nėra sunku, tačiau, anot *J. Carbonnier*, **formalus** teisės ir politikos atskyrimas nieko nepaaiškina: savarankiškų institucijų sukūrimas valdžių nepadalija, teisės nuo politinės valdžios iš esmės neatrigoja ir šio santykio neatskleidžia [5, p. 22]. Todėl **būtina teisę nuo politikos atskirti iš esmės**. *J. Carbonnier* teigia, kad teisę ir politiką atskirti įmanoma, nes „*politika, iš dalies ir teisė, yra du valdžios pasireiškimo būdai*“.

Teisės ir politikos atskyrimas yra svarbus šiuolaikinei teisei, nes parodo, kad valstybės valdžia, jos politika nėra savitikslių, bet turi tarnauti žmonėms. Šiam tikslui nepakanka vien tik politiką ir teisę atskirti, bet būtina pripažinti teisės primatą politikos atžvilgiu. Neužtenka pozityvistinio požiūrio į teisę vien kaip į privalomo elgesio taisyklę. Ta taisyklė dabar turi būti konkretinama atsižvelgiant į skirtingų socialinių grupių interesų išsiskyrimą ir į poreikį tuos interesus vienodai pripažinti įstatymuose, juos derinti, pritaikyti kompromisui ir garantuoti jų įgyvendinimą vienodo veiksmingumo priemonėmis. **Teisė nustato politikos, kaip teisės įgyvendinimo organizatorės, veiklos kryptis, o politika yra teisės įgyvendinimo organizavimas.**

Teisinės socialinės valstybės koncepcija teisę iškelia aukščiau už politiką ir pagrindžia ją pilietinės teisės samprata. Pasak *J. Commaille*, **teisė savo šaltinių požiūriu – tai elgesio taisyklės, kurios kuriamos bendros kultūros kontekste bei visuomenės vertybių sistemoje ir išreiškia svarbiausius socialinės tvarkos principus** [5, p. 29].

Politikai turėtų priimti tokius sprendimus, kurie vertinami pilietinės teisės sampratos požiūriu: ar tie sprendimai atitinka socialinės tvarkos – socialinio kompromiso, visuomenės vertybes ir teisės principus. Teisė yra aukščiau už politiką, už įstatymų leidėjus, už pačią valdžią, kuri turi paklusti teisei. Teisė varžo valdžios savivalę, įpareigoja įstatymų leidėją įtvirtinti socialinių interesų kompromisą. Tokiu kompromisu grindžiami įstatymai yra teisėti, teisingi ir paprasčiau vykdomi, nes jų laikytis suinteresuotos visos santykio šalys. Politikos paskirtis – ieškoti, derinti socialinius interesus, jiems atstovauti. Politikos palenkimas teisei labai padidina socialinę teisės reikšmę. Politikos pažangumas priklauso nuo teisės sampratos ir nuo jos įgyvendinimo mechanizmo.

Kitoks teisės ir politikos santykis atsiranda esant totalitariniams režimams, kai politika yra aukščiau už teisę, nes kiekvienas politikų priimtas aktas tampa teise. Politika pavergia teisę, kuri jai tarnauja ir nebegali varžyti valdžios savivalės, garantuoti prigimtinių teisių, nustatyti kompromiso. Įstatymuose teisės nebelieka, nes lieka tik įstatymai, vadinami teise. Valdžios valia tampa vieninteliu argumentu, atsirandančiu iš politikos poreikių. Todėl teisė pateisina viską, ką valdžia daro, nes teisė tokiu atveju yra kiekviena politiškai stipriesiems naudinga ir jų prievarta garantuota elgesio taisyklė. Teisės veiksmingumas nebėra natūralus, mat dažniausiai, įstatymų leidėjui neatsižvelgiant į derinamus interesus, įstatymuose fiksuojami tik valdžiai naudingi sprendimai, o įstatymų efektyvumas palaikomas jėga ir prievarta. Politika nebesidomi socialinių interesų derinimu.

Tokios tendencijos iš dalies pastebimos Lietuvoje ir daugelyje kitų „demokratiškomis“ save vadinančių valstybių. Demokratijai ne tiek svarbu, kokiomis procedūromis į valdžią patenka tautos atstovai ir kaip tarpusavyje jie dalijasi ją, kiek tai, ar atsiranda visuomenei būtini įstatymai ir koks yra jų turinys, kurį lemia politikos ir teisės santykis: teisės ar politikos viršenybė jame atsispindi, t. y. ar išreikšiami visuomenės poreikiai, ar valdžios valia. **Svarbu, kad išrinkti atstovai būtų atsakingi ir įpareigoti atstovauti socialinių grupių interesams, įtvirtinti socialinį kompromisą.** Atsisakius teisę traktuoti tik kaip politikos įgyvendinimo įrankį teisei pavedama vadovauti politikai, kad politika būtų tik teisės apsaugos ir įgyvendinimo tiesioginis organizavimas bei vykdymas. Politika suvokiama kaip teisės pažangumo patikrinimas veiksmu (žmogaus teisių apsaugos praktika), todėl demokratija iš naujo atgavina klausimą, kas yra teisė, kokia ji turi būti, kad galėtų vadovauti demokratinės valstybės politikai.

Vyraujančią teisės sampratą įstatymų leidyboje atspindi tai, kiek teisininkas yra laisvas kurdamas tekstą, kiek jis turi galimybių atsiriboti nuo primetamos politinės valios ir išreikšti savo teisinę sąmonę, o svarbiausia – kiek yra garantuojamas įvairių visuomenės socialinių grupių interesų socialinio kompromiso įgyvendinimas.

Daugelis autorių, kalbėdami apie teisės ir politikos santykį, ne tik iškelia teisę aukščiau už politiką, bet ją laiko nuo teisės priklausančia. *L. Assier–Andrieu* teigia, kad teisė – tai valdžios kalba ir pati valdžia [5, p. 28].

Turime pripažinti šios nuostatos teigiamus aspektus, nes stengiamasi nenuvertinti teisininkų kuriant teisę. Be to, reikia pripažinti, kad teisininkas neturėdamas socialinės politinės informacijos taip pat negali parengti įstatymo.

Prancūzų teisės teoretikas *J. Carbonnier* skiria „juridinių įstatymo leidėją“ ir „politinių įstatymo leidėją“ [5, p. 23]. Į politiką ir į teisę būtų tikslinga pažvelgti kaip į tarpusavyje susipynusias sritis: politikas ieško socialinių interesų, o teisininkas politiko ketinimus formuluoja teisinės sąmonės kontekste. Ir vienas, ir kitas įpareigojamas teisės.

Teisininkai nurodo, kaip reikia reguliuoti tam tikrus socialinius reiškinius ir taip užtikrina socialinę tvarką bei taiką visuomenėje: tvarką, kuri yra įtvirtinta, ir taiką, kuri yra šios tvarkos padarinys. Pasak *F. Luchaire*, teisininkų teises lemia teisininko pareiga, o politikams jas deleguoja piliečiai [5, p. 23]. Teisės poveikis politinei valdžiai įstatymų leidybos procese atspindi realioje juridiskai įtvirtinamoje politikoje. Teisinė sąmonė – „teisės dvasia“ tiesiogiai veikia politinius procesus bei lemia įtvirtinant procedūras, todėl pati politika tampa teisės dalimi. Per politinius procesus teisė tampa dinamiška, o per teisę įtvirtinama politika. Griežtai atriboti vieną nuo kitos neįmanoma, bet galima vertinti tam tikrų reiškinių – politinių ar teisinių – persvarą socialinių interesų atpažinimo, analizės, derinimo, kompromiso paieškos ir įtvirtinimo procesuose. Teisės ir politikos atskyrimas akivaizdžiai parodo, kiek teisė yra savarankiška ir turi tiesioginį poveikį politikai bei neapsiriboja vien tik techninėmis funkcijomis. Tačiau toks atskyrimas priklauso nuo pačių politikų – kokia teisės samprata pripažįstama, tiek yra suteikiama teisei autonomijos, tiek teisę įstatymų leidyboje galima laikyti savarankiška, **vertinančia ne tik įstatymų formą, bet ir turinį.**

Praktikoje teisės viršenybė politikos atžvilgiu turėtų būti garantuojama procesinėmis taisyklėmis. Ar Lietuvos Respublikos Seimo Teisės departamentas yra nepriklausomas nuo politinių užsakymų? Teigiamai atsakyti į šį klausimą negalima, nes nematyti tam tikrų šio Departamento nepriklausomumo garantijų. Net teismai, turintys aiškesnes teismų nepriklausomumo garantijas (tiesa, tas nepriklausymas daugiau yra nuo kriminalinės agresijos, korupcijos, tačiau dar mažiau nuo politinės, tad teisėjai nesijaučia politiškai nepriklausomi ir vargu ar visiškai nepriklausomybė gali egzistuoti), kartais jaučia didelį politinį spaudimą. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės departamento vadovas ir konsultantai skiriami Lietuvos Respublikos Seimo, nuo kurio politinių užgaidų priklauso, jie dažnai negali tarnauti teisei, todėl nenuostabu, kad teikiant išvadas jos formuluojamos „diplomatiškai“, stengiantis neužgauti opozicijos ir surasti valdančiai politinei daugumai naudingą teisinę argumentaciją. Vyrauja politikos primatas prieš teisę. Nors ir labai aukšta būtų teisininkų kvalifikacija, jų priklausomybė nuo Lietuvos Respublikos Seimo politinių ambicijų neleidžia visada tikėtis nepriklausomų vertinimų. Iš teisininkų reikalaujama tik rasti teisinių argumentų kiekvienai politinei valiai, teisiškai pagrįsti jau iš anksto suformuotą sprendimą, nes „geras“ teisininkas privalo rasti (tarnauti politinei valiai) teisinių argumentų kiekvienai nuostatai palaikyti. Dėl minėtų priežasčių tokį Departamentą būtų tikslinga turėti kaip nepriklausomą ekspertą, tai yra numatyti nepriklausomumo nuo įstatymų leidžiamosios valdžios garantijas. Pavyzdžiui, Rusijos Federacijoje valstybės prezidento institucijai pavaldi netgi teisės sociologų tarnyba, nes prezidentas yra tarsi nepriklausomas šalies vyriausiasis sociologas, nepriklausantis nuo politinių partijų. Teisės tarnyba neturėtų priklausyti nei nuo Lietuvos Respublikos Vyriausybės, nei nuo Lietuvos Respublikos Seimo bei turėtų turėti galimybių neskubotai (pirmenybę teikiant kokybei, o ne kiekybei) parengti ir įvertinti įstatymų projektus, atlikti konstitucinę ir teisės kontrolę iki įstatymo priėmimo, o Konstitucinis Teismas tokią galutinę kontrolę (kaip kasacinę) galėtų vykdyti jau įsigaliojus teisės aktui. Įtvirtinus tokias nuostatas neabejotinai tautos atstovai – įstatymų leidėjas pripažintų teisės viršenybę politikos atžvilgiu, teisė politikus įpareigotų įgyvendinti jų įsipareigojimus, padėtų įtvirtinti visuomenės socialinių grupių kompromisą.

Nepriklausomų vertinimų galima tikėtis iš Lietuvos Respublikos Prezidento teisės patarėjų, tačiau dėl etatų stygiaus jie nespėja įsigilinti į visus įstatymus, be to, Prezidento ne-

pasirašytą įstatymą (tą patį įstatymą, kurį rengė nuo Lietuvos Respublikos Seimo priklausantys teisininkai) pasirašo Seimo Pirmininkas, todėl neužkertama galimybė įsigaliooti savo turiniu netobulam įstatymui.

Teisėkūros sociologijos vaidmuo rengiant teisinius įstatymus

Kad įstatymų turinį lemtų ne valdžios valia, o visuomenės poreikiai, įstatymų leidėjas turėtų pasitelkti pagalbą teisės sociologiją. Teisės sociologijos mokslo metodai įstatymų leidyboje pradėti taikyti palyginti neseniai. Tik XX a. viduryje Jungtinėse Amerikos Valstijose suvokta, kad sociologiniai tyrimai įstatymų leidėjui gali daug ką pasakyti. Europoje sociologiniai metodai pradėti taikyti XX a. šeštame dešimtmetyje [6, p. 321].

Teisės sociologija įstatymų leidėjui yra reikšminga ir už įstatymų leidybos ribų. Pavyzdžiui, įstatymų leidėjas sugalvoja išleisti kokį nors įstatymą ir taikydamas teisės sociologijos metodus (statistikos duomenis, anketavimą, apklausas, įvairiausių dokumentų analizę ir t. t.) sužino psichologinę visuomenės reakciją į naują įstatymo projektą arba į jau įsigaliojusį teisės norminį aktą.

Kad įstatymas būtų veiksmingas, įstatymų leidėjas, ketindamas įgyvendinti būtiną, tačiau nepopuliarią reformą, visuomenę su ja supažindina, įtikina, kad ji naudinga ir būtina. Pasak *J. Carbonnier*, juridinis ir politinis įstatymų leidėjas įtikina dalį politikų, nepritariančių reformai, be to, įstatymo leidėjo teisumą paaiškina piliečiams, būsimiesiems šio įstatymo vykdytojams [7, p. 6].

Ne visada teisės sociologija turi tiesioginį poveikį veikiančiai teisei, tačiau dažnai ji veikia netiesiogiai, nematomai, pagreitindama arba sulėtindama numatytas reformas. Teisės sociologija pati savaime nėra įstatymų leidyba, tačiau ji įstatymų leidėjui padeda socialinius interesus perkelti iš gyvenimo į įstatymus, padeda įstatyme įtvirtinti skirtingų socialinių grupių kompromisą, prognozuoja, kaip įstatymai veiks. Taip įstatymai tampa efektyvesni ir tobulesni. Kad socialinis kompromisas būtų ne tik teorinis, bet ir praktiškai socialinį elgesį normuojantis principas, patys piliečiai taip pat aktyviai turi dalyvauti politiniuose procesuose, aktyviai ginti savo teises.

Įstatymų leidėjo valią lemia įvairūs interesai, kuriems atstovauja politinės partijos, sindikatai, vartotojai, Bažnyčia, žiniasklaida ir kt. Rengiant įstatymo tekstą dažnai reikia derinti skirtingus arba visiškai priešingus interesus. Įstatymų leidėjui būtų tikslinga sukurti instituciją, kuri atliktų tokių interesų tyrimus ir analizę. Tokia pati analizė galėtų būti atliekama siekiant iširti, ar dažnai ir kaip įstatymai yra taikomi. Užsienio šalyse paprastai tokį darbą atlieka teisingumo ministerijos, sociologijos institutai ir kitos institucijos. Išplitus informacinėms technologijoms visi atvejai registruoti siunčiami kompiuterių tinklais. Kompiuteris nuolat pateikia ir bendrus rezultatus, reiškinių raidos ypatybes.

Dar Š. Monteskijs teigė, kad įstatymų leidėjas privalo sekti tautos dvasią, nes „geriausiai darome tai, ką pasirenkame laisvai, kas išplaukia iš mūsų valios“. Vien įstatymų žinojimas negarantuoja, kad jų bus laikomasi. Piliečiai įstatymą dar turi valingai gerbti. Paprastai piliečiai paklūsta įstatymo reikalavimams, jei teisės norma yra darniai susijusi su socialiniu kontekstu. Jei pripažįstame interesų įvairovę ir jos teisėtumą, tą įvairovę išreiškianti teisė negali įgyti kitokio pobūdžio, išskyrus konvencinį, t. y. kompromisinį.

Teisės sociologija atlieka išorinio gyvenimo stebėjimo funkciją ir per įstatymų leidybą socialinis kompromisas perkeliamas į įstatymus. Socialinio kompromiso perkėlimą į įstatymus, vadovaujantis nustatytais visuomenės poreikiais, būtų galima pavadinti teisinio įstatymo išoriniu kriterijumi. Išorinis kriterijus lemia įstatymų turinį. Nemažiau svarbus ir su išoriniu kriterijumi glaudžiai susijęs socialinio kompromiso įtvirtinimo teisiniame įstatyme vidinis kriterijus. Vidinį kriterijų lemia sukurtos elgesio taisyklės logika ir racionalumas – juridinė technika, jos keliami reikalavimai įstatymų formai. Teisės simbolis visuomet buvo svarstyklės, nes teisė svarsto, ieško geriausių variantų, protingiausių išeičių, pasveria visas galimybes, priežastis ir padarinius. Socialinio kompromiso teisiniame įstatyme vidinis kriterijus parodo, kad teisinis įstatymas yra ne tik teisingas, ne tik teisėtas, bet ir protingas, nes tik racionalus įstatymas yra visiems suprantamas ir efektyvus. Teisėtumo, teisingumo ir socialinio

kompromiso principai garantuoja juridinį racionalumą ir politikos struktūrą. Politikos racionalumas (teisininkai tai vadina juridiniu racionalumu) yra socialinės tvarkos garantas. Kad būtų pasiektas juridinis racionalumas, nepakanka teisei skirti tik techninį vaidmenį.

Juridinei teknikai keliami reikalavimai

Socialinis kompromisas kelia reikalavimus ne tik įstatymų turiniui, bet ir jo formai. Pasak G. Ripert'o, visuomenės veiksmai nuolat kartojasi tomis pačiomis sąlygomis ir tokiomis pat formomis, todėl jie, nustatant socialinę tvarką, gali būti reguliuojami teisės normomis [5, p. 25]. Viena iš svarbiausių socialinio kompromiso įtvirtinimo įstatymuose sąlygų – išmanymas tam tikrų metodinių reikalavimų, taisyklių ir techninių priemonių, reikalingų objektyvizuojant teises idėjas į teisės normas. Šias priemones apibendrintai vadiname juridine teisėkūros technika, kuri yra sistema kalbinių, loginių ir organizacinių priemonių ir procedūrų, kuriomis formuluojamos, aiškinamos ir struktūriškai išdėstomos teisės normos, rengiami, sudaromi, įforminami, išleidžiami, sisteminami, saugomi ir randami teisės normų aktai.

Tokios technikos įvaldymo poreikį ypač jaučia įstatymų leidėjas, valstybės valdymo aparato pareigūnai, teisininkai – visi tie, kurie susiduria su teisės aktų kūryba, taikymu, sisteminimu. Ypač tai aktualu demokratinėje valstybėje, atsižvelgiant ne į kurios nors vienos, o visų socialinių grupių interesus. Įstatymų leidyba – tai ne tik tam tikra elgesio taisyklių juridinė išraiškos forma, bet ir racionalus gebėjimas priimti sprendimus. Įstatymų leidyboje mąstymas yra svarbiausias proceso, kurio metu įstatymo leidėjui – tiek juridiniam (teisininkui), tiek politiniam – tenka pasirinkti vieną iš daugelio socialinį kompromisą įtvirtinančių sprendimų, elementas.

Europos Taryba, siekdama, kad valstybėse įstatymų leidyba būtų tobulesnė, parengė ir pasiūlė valstybėms įdiegti teisės normų rengimo principus bei pažangias metodikas. Europos Taryba pabrėžė, kad „negalima sukurti naujo įstatymo neatsižvelgiant į šalies istoriją ir tradicijas“ [8]. Įstatymai turi būti suformuluoti protingai ir atspindėti bendras kultūros vertybes. Naujas įstatymas įsikomponuoja į veikiančią teisės sistemą, jei jo principai yra bendri.

Teisiniai įstatymai turi būti „surasti“ ir sukurti. Surasti socialinėje terpėje ir atspindintys visuomenės bendruosius interesus – skirtingų interesų socialinį kompromisą, tautos istoriją, tradicijas ir kultūrą. Be to, įstatymuose turi būti racionaliai įvertinami visi visuomenės socialinių grupių skirtingi interesai, todėl įstatymai turi būti rengiami pagal tam tikras procedūras, kurios įstatymų leidėjui visus interesus leistų pasverti ir rasti visiems geriausią išeitį – socialinį kompromisą. Šiam tikslui turi būti tobulinama įstatymų leidimo technika. **Teisės normos:**

- turi būti **suprantamos** tiems, kuriems jos adresuojamos;
- turi būti **formuluojamos aiškiai ir paprastai**;
- turi **atitikti kitas normas**;
- turi būti užkiršta galimybė jas **klaidingai interpretuoti**;
- turi būti **lengvai įgyvendinamos ir nesudėtingos**;
- turi **turėti loginę formą ir aiškią struktūrą** [8].

Kad įstatyme būtų įtvirtintas socialinis kompromisas, neužtenka vien tik tobulos juridinės technikos. Įstatymų leidėjas turi analizuoti socialinio gyvenimo faktus ir užtikrinti, kad naujas įstatymas įgyvendins visuomenės lūkesčius.

Juridinė technika ir teisės sociologija viena kitą papildo, nes, anot K. Llewellyno, „teisės sociologija yra tobulos juridinės technikos išankstinė būtina sąlyga“ [8].

Šios sąlygos pripažinimas leistų atskleisti įstatymų leidybos klaidas ir būtų svarbus posūkis efektyvaus, tobulo, idealaus, t. y. teisinio, įstatymo link.

Išvados

Priešingų interesų kompromisas yra socialinis kompromisas, kuris saugo bei įtvirtina konstitucines žmogaus teises ir tarsi apibendrina visus kitus teisinio įstatymo požymius.

Visuomenės poreikius atitinkantis įstatymas įtvirtina socialinį kompromisą. Socialinio kompromiso įtvirtinimas įstatymuose rodo, kad teisė netapatinama su politika, yra savaran-

kiška ir turi tiesioginį poveikį politikai bei neapsiriboja tik juridinėmis techninėmis funkcijomis. Teisės ir politikos atribojimas apibrėžia valstybės funkcijas, šalina „socialinio karo“ valstybės trūkumus, leidžia kalbėti apie teisės kontrolę, vykdomą valstybės politikos atžvilgiu.

Teisės vaidmens ir atliekamų funkcijų savarankiškumas įstatymų leidyboje daugiausia priklauso nuo to, kiek teisininkams suteikiama nepriklausomumo garantijų. Nuo įstatymų leidėjo priklausantys teisininkai „diplomatiškai“ teisiškai argumentuoja tokią nuomonę, kurios valdančiai Seimo politinei daugumai reikia, todėl jie dažnai gali atlikti tik juridines technines funkcijas. Teisininkai Seime turėtų turėti galimybę būti nepriklausomi ir vykdyti pirminę konstitucinę ir teisės kontrolę iki įstatymo priėmimo. Konstitucinis Teismas atliktų jau galutinę (kasacinę) paskutinės instancijos teisės akto kontrolę. Įtvirtinus tokias nuostatas tautos atstovai – įstatymų leidėjas neabejotinai pripažintų teisės viršenybę politikai, teisė politikus įpareigotų įgyvendinti jų įsipareigojimus, padėtų įtvirtinti visuomenės socialinių grupių kompromisą.

Kad įstatymų turinį lemtų ne valdžios valia, o visuomenės poreikiai, įstatymų leidėjas turėtų pasitelkti pagalbon teisės sociologiją. Be to, įstatymuose turi būti racionaliai įvertinami visi skirtingi visuomenės socialinių grupių interesai, todėl įstatymai turi būti rengiami pagal tam tikras juridinės technikos procedūras, kurios įstatymų leidėjui visus interesus leistų pasverti ir rasti visiems geriausią išeitį – socialinį kompromisą. Socialinis kompromisas kelia reikalavimus ne tik įstatymų turiniui, bet ir jo formai. Sociologija ir juridinė technika viena kitą papildo, nes sociologija, remdamasi politika, gali ieškoti socialinių interesų, juos vertinti – taip teisei garantuojama raida, lankstumas ieškant socialinių interesų, o juridinė technika fiksuoja ir įtvirtina interesų kompromisą – garantuojamas teisės vertybių ir kompromiso, jo saugumo stabilumas.

LITERATŪRA

1. **Vaišvila A.** Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius: Litimo, 2000.
2. **Richard G.** L'origine de l'idée de droit. – Paris: Thorin et felis éditeurs, 1892.
3. **Berman H. J.** Teisė ir revoliucija (vertimas iš angl. k.). – Vilnius, 1999.
4. **Clastres P.** La société contre l'état. – Paris: Les éditions de Minuit, 1974.
5. **Commaille J.** L'ésprit sociologique des lois. – Paris: Presses universitaires de France, 1994.
6. **Carbonnier J.** Sociologie juridique (vertimas į rusų k.). – Maskva, 1986.
7. **Carbonnier J.** Il y a plus d'une définition dans la maison du droit // Droits / Revue française de théorie juridique. No 11 – Définir le droit, 1990.
8. **Conseil de l'Europe /** Principes et méthodes d'élaboration des normes juridiques. – Strasbourg, 1983.

Social Compromise as the Sign of Legal Statute

Doctoral Candidate Darijus Beinoravičius

Law University of Lithuania

SUMMARY

The problems of establishment of compromise of social interests in a legal act are discussed in the article. The establishment of social compromise is held one of the most important characteristics of legal act. Such legal act is under state warranty for the state of law but not for "social war". The problem of the relationship between law and politics imminent in the law making process is discussed

in the article. It is stated that political decisions depend upon law which is self-sufficient and cannot be identified solely with legal techniques. Legal techniques as a procedure is valued as one of the most important conditions allowing to attach guarantees of meaningfulness to the laws. The interdependence between legal techniques and sociology is discussed. This link provides law with dynamism through politics to search for social interests and also provides law with stability in the establishing of social compromise in the laws.

